

INIMOLU VILETSUSEST

BIBLIOTHECA MEDIAEVALIS

SARJA KOLLEGIUM

Meelis Friedenthal (Tartu Ülikool)

Tiina Kala (Tallinna Linnaarhiiv, Tallinna Ülikool)

Ülar Ploom (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Tallinna Ülikool

Innocentius III
(Lotario de' Conti di Segni)

INIMOLU VILETSUSEST

Ladina keelest tõlkinud ja
kommenteerinud Marju Lepajõe

Tallinna Ülikooli Kirjastus
Tallinn 2022

Bibliotheca MEDIAEVALIS

Bibliotheca Mediaevalis
Innocentius III (Lotario de' Conti di Segni)
Inimolu viletsusest

Tõlke aluseks on väljaanne:

Lotario dei Segni (Pope Innocent III). *De miseria condicionis humane*.
Ed. by Robert E. Lewis. The Chaucer Library. Athens: The University of
Georgia Press 1978

Raamatu trükiks ettevalmistamist on toetanud Eesti Kultuurkapital
ja Marju Lepajõe mälestusfondi stipendium

Toimetanud Marek Tamm
Tõlke toimetanud Kaspar Kolk
Keeleliselt toimetanud ja korrektoori lugenuud Sirje Ratso
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

Autoriõigus (tõlge, sissejuhatus, lisa): Marju Lepajõe pärijad, 2022
Autoriõigus (sissejuhatus): Marek Tamm, 2022
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2022

ISSN 2228-0553
ISBN 978-9985-58-935-9

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Printon

Sisukord

Sissejuhatus. Kardinal Lotario puhkusemõtted <i>Marju Lepajõe</i>	9
Sissejuhatus. Innocentius III elu ja looming <i>Marek Tamm</i>	29

INIMOLU VILETSUSEST

Eessõna	69
Proloog	69
Esimene osa. Inimolu haletsusväärsest algusest	71
I Inimese viletsusest	71
II Aine väärtusetusest	72
III Sigitamispahest	73
IV Millist toitu saab loode emakojas?	75
V Imiku nõtrusest	76
VI Sünnitusvalust ja sündija hädakisast	76
VII Alastusest	77
VIII Mis vilja inimene kannab?	78
IX Vanaduse ebameeldivustest	78
X Surelike vaevast	79
XI Tarkade püüdlemistest	80
XII Inimeste erinevatest püüdlemistest	81
XIII Erinevatest ängidest	82
XIV Vaese ja rikka viletsusest	83

XV	Orjade ja isandate viletsusest	84
XVI	Karske ja abieluinimese viletsusest	85
XVII	Heade ja halbade viletsusest	88
XVIII	Inimese vaenlastest	89
XIX	Hinge vanglast	91
XX	Rõõmu lühidusest	91
XXI	Ootamatust valust	92
XXII	Surma lähedusest	92
XXIII	Unenägude õudusest	93
XXIV	Kaastundest	94
XXV	Et haiguste liike on loendamatult	95
XXVI	Ettenägematutest ebaõnne-dest	95
XXVII	Piinamiste erinevatest liikidest	96
XXVIII	Ühest kohutavast kuriteost	96
XXIX	Süütu karistusest	98
Teine osa. Inimolu süüdistusväärsest kulgemisest		99
I	Inimolu süüdistusväärsest kulgemisest	99
II	Saamahimust	99
III	Altkäekingitustest	100
IV	Erapoolikusest isikute suhtes	101
V	Õigluse müümisest	103
VI	Saamahimuliste täitmatust ihast	104
VII	Miks saamahimuline täis ei saa?	104
VIII	Rikkuste vales- t nimest	105
IX	Näited saamahimu vastu	105
X	Rikkuste omamise kahjulikkusest	106
XI	Lubatud varadest	106

XII	Rikkuste ebakindlusest	107
XIII	Saamahimulise rahutusest	108
XIV	Ahnusest	109
XV	Miks ahnust peetakse ebajumala- kummardamiseks?	110
XVI	Mõnest ahne omadusest	110
XVII	Õgardlusest	111
XVIII	Näited õgardluse vastu	112
XIX	Purjusolekust	112
XX	Näited purjusoleku vastu	113
XXI	Lõbuhimust.	114
XXII	Lõbuhimu üleüldisusest	114
XXIII	Lõbuhimu eri liikidest	115
XXIV	Loomuvastasest ühtest.	116
XXV	Selle süüteo karistusest	117
XXVI	Auahnest	117
XXVII	Auahnuse liigsest saamahimust.	119
XXVIII	Näide auahnest	119
XXIX	Kui lühike ja hale on suurnike elu.	120
XXX	Kõrkide erinevatest omadustest.	121
XXXI	Lutsiferi kõrkusest ja langusest	121
XXXII	Inimeste ülbusest	123
XXXIII	Kõrkuse jätkusest	124
XXXIV	Kõrkide ülbuse vastu	125
XXXV	Auahnete pettuse vastu	126
XXXVI	Ülbete omadustest	126
XXXVII	Liigsest ehtimisest riietega	127
XXXVIII	Liigse ehtimise vastu	128

XXXIX	Et rohkem pannakse riiete kui vooruste arvele	129
XL	Värvidega võõpamisest	130
XLI	Et keegi ei kiitleks iseendaga	131
Kolmas osa. Inimolu needmisväärsest lõpust		133
I	Laipade roiskumisest	133
II	Neetute kurvast mälestusest	134
III	Hukkamõistetute kasutust kahetsemisest	135
IV	Neetute kõneldamatust ängistusest	136
V	Põrgutulest	137
VI	Põrgupimedusest	138
VII	Karistuste segamisest	139
VIII	Piinade piisavusest	139
IX	Et süüdimõistetuid ei vabastata kunagi karistusest	140
X	Tõendused igaveste karistuste kohta	142
XI	Kohtupäevast	143
XII	Eesseisvast viletsusest	144
XIII	Kuidas kohtumõistja tuleb?	145
XIV	Kohtumõistja võimust, tarkusest ja õiglusest	146
XV	Jumala kohtumõistmisest	148
XVI	Et neetutele ei ole millestki kasu	148
Kommentaariid		150
Lisa. Inimolu viletsust tõlkimas <i>Marju Lepajõe</i>		175

SISSEJUHATUS

KARDINAL LOTARIO PUHKUSEMÕTTED*

Marju Lepajõe

Kõige ilusam on XII sajand.

Jacques Le Goff¹

Siinne väike köide toob eesti lugejani ühe kõige populaarsema ja mõjukama teose keskaja ladina kirjandusest, Lotario de' Conti di Segni (hilisema paavst Innocentius III) traktaadi „Inimolu viletsusest“ („De miseria humane conditionis“, valminud 1194/1195). Teost on tagantjärele hakatud pidama keskaja kristlik-pessimistliku elutunde täpsemaks väljenduseks, „selle tunde ideoloogiliseks kvintessentsiks“,² koguni „klassikaliseks“.³ See sai inspiratsiooniallikaks kujunevale nn maailmapõlguskirjanduse (ld *contemptus*

* Sissejuhatus tõlkele jäi Marju Lepajõel (1962–2019) kahjuks lõpetamata; valmis sai üksnes sissejuhatuses esimene osa, kirjutamata jäi ülevaade Lotario de' Conti di Segni eluloost (sellest sai kirja vaid väike avakatke) ja tõlgitud traktaadi sisuline käsitlus, samuti tõlkepõhimõtete tutvustus. Käesolevas on avaldatud sissejuhatuses valminud avaosa. – *Toim.*

¹ Marek Tamm, Kuidas kirjutatakse ajalugu?: Intervjuuraamat. Tallinn 2007, 138.

² Jacques Le Goff, Keskaja Euroopa kultuur. Tlk Margus Ott. Tallinn 2001, 258.

³ Nii väljendub USA-s laialt kasutatav kõrgkooliõpik, vt: Marvin Perry, Sources of the Western Tradition, vol. I: From Ancient times to the Enlightenment. 9th ed. Boston 2014, 287.

mundi) žanrile, pakkudes endas vastavate teemade summat.⁴ XXI sajandi algul tõdetakse, et Lotario⁵ on kirjandust varustanud ainesega, millest bestsellerid ongi tehtud.⁶ Järgides uusimaid arenguid eesti ja maailma kirjanduses – ning kunstis üldse –, ei pääse muljest, et *contemptus mundi* on isegi 800 aastat hiljem endiselt üks kirjanduse põhihoovusi, mille vaibumisest ei ole märke, pigem vastupidi.

Lotario (1160/1161 – 16. juuli 1216), *resp.* Innocentius III suhe Eesti kultuuri- ja mõttelooga on vastuoluline. Valitud paavstiks 1198. a, seega kolm aastat pärast „Inimolu viletsuse“ valmimist, kujunes temast Liivi- ja Eestimaa ristiusustamise läbi Eesti ajaloo jaoks kõige mõjukamaid inimesi. Henriku „Liivimaa kroonikale“ annab Innocentiusu pidev kohalolu tema otsustes (sh võrdsustada Liivimaa ristiretk Jeruusalemma ristiretkega⁷) ja õnnistustes,

⁴ Louise Gnädinger, *Contemptus mundi*. – Lexikon des Mittelalters, Bd. 3. Stuttgart, Weimar 1999, 186–187.

⁵ Siin ja edaspidi jäädakse autori eesnime itaaliapärase nimekuju Lotario juurde, järgides teaduskirjanduse üldisemat tava, kuigi ei ole kindel, et ta seda oma Itaalia argipäevas kasutas. Ladina keel oli veel XII sajandi lõpul itaallaste rahvuslik uhkus ja esimene keeleline väljendusvorm, kui väljenduti kirjasõnas, erinevalt nt Prantsusmaast (vt Arno Borst, *Der Turmbau von Babel: Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, Bd. II, T. 2. München 1995, 644).

⁶ Annette Kehnel, *Päpstliche Kurie und menschlicher Körper: Zur historischen Kontextualisierung der Schrift *De miseria humane conditionis* des Lothar von Segni (1194)*. – Archiv für Kulturgeschichte 2005, Bd. 87, Hf. 1, 27–52, siinne 27.

⁷ Henriku Liivimaa kroonika = Heinrici Chronicon Livoniae. Tlk Richard Kleis, toim. ja komm. Enn Tarvel. Tallinn 1982, 32–33 (III, 2).

külaskäikudes tema juurde – kuigi enamasti ta nime nime-tamata – teatava ülemheli, mis muutub põhitooniks üsna kroonika lõpus, kus paavsti legaat Modena Guglielmo (Wilhelm, Guillelmus) kordab vaimulike nõupidamisel Riias veel kord üle 1215. a Lateraani kirikukogu otsused ja Innocentius III korraldused ning ühiselt kinnitatakse oma tahet hoida Jumalaema maad,⁸ millele kroonik lisab Neitsi Maarjale pühendatud elegilise distihhoni.

Henriku kroonika tekst ei lase väga selgelt mõista, mil-lal Eesti- ja Liivimaa Neitsi Maarja eestkoste alla usaldati. Lateraani kirikukogul paavst ja piiskop Albert pigem kin-nitavad varasemat pühitsust.⁹ Henriku järgi võiks see vara-sem Liivimaa nimetamine Neitsi Maarja kaitse alla sündida siis, kui piiskop Albert toob piiskopi asukoha Ükskülast Riiga (aastal 1201/1202) ja pühendab Riia „piiskopliku toomkiriku koos kogu Liivimaaga õndsaima jumalaema Maarja auks“.¹⁰ Seostada võib seda pühendamist tsisterts-laste vaimsusega, mille põhialuseid on Maarja-austus.¹¹ Ei

⁸ *Ibid.*, 262–263 (XXIX, 8).

⁹ *Ibid.*, 166–169 (XIX, 7).

¹⁰ *Ibid.*, 38–39 (VI, 3). Vrd Kaspar Kolk, Lüübeki Arnold: Liivimaa pöö-ramisest. – Tuna 2004, 1, 70–83, siinne 81; 2, 37–57, siinne 44; Marek Tamm, Kuidas õigustada ristsõda?: Liivimaa vallutamine ja uus ristsõja-retoorika 13. sajandi alguses. – Kroonikast kantaadini: Muusade kunstid kesk- ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal. Koost. Katre Kaju. Eesti Ajaloo-arhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 20 (27). Tartu 2013, 11–41.

¹¹ „Tsistertslaste vaimsuse teiseks komponendiks on Maarja-austus. Jumalaemale on pühendatud kõik ordu kirikud, paljud kloostrid kannavvad tema nime [...]. Bernard ülistas teda „veejuhtmena“, kes jumalikk

ole kahtlust, et see on teoks saanud Innocentius III heakskiidul ja toetusel. Niisamuti ei ole kahtlust, et vähemasti XX sajandiks on *Maarjamaa* nimetus saanud eestlaste jaoks pühaduseks, mis ei sõltu sellest, mitu usku Eestis on. Eesti rahvausundis on Neitsi Maarja saanud oma jumalaks.¹² Soodsat pinnast selleks on pakkunud nii soome-ugri kui ka balti (läti) usund.¹³

Selle poliitilise ja kultuurilise mõju taustal on märkimisväärne, kui napilt on Innocentius III-t käsitletud eestikeelses trükisõnas. Iseloomulik on selles suhtes uusima standardi, „Eesti ajaloo“ keskaja-kõide, milles tema tegudest pälvivad mainimist ainult neli fakti,¹⁴ jättes ta marginaalseks. Ülevaatlikumat pilti ristiusustamise algusest, kus aja-loomünduste kõrval leiab ka Innocentius III jt kirjakatmete ning dokumentide tõlkeid eesti keelde, pakub hoopiski

armu edasi kannab. Paljud Maarja-ilmutused on kirja pandud ordu miraakliraamatutes“ (Peter Dinzelbacher, James Lester Hogg (koost.), Kristlike ordude kultuurilugu. Tlk Ilme Rebane. Tartu 2004, 295). Vrd Jüri Kivimäe, Henrik, Neitsi Maarja ja tema sulased: üks äraspidine arutus. – Tuna 2014, 4, 2–13. Kivimäe esitab põhjalikke kahtlusi küsimuses, milles täpselt pühendamine Jumalaemale võis seisneda ja millises piirkonnas.

¹² Ants Viires (koost. ja toim.), Eesti rahvakultuuri leksikon. 2., täiend. ja parand. tr. Tallinn 2000, 156; vrd ka: Roman Levin, Neitsi Maarja eesti rahvatraditsioonis. Bakalaureusetöö. TÜ usuteaduskond 1997. Käsikiri TÜ usuteaduskonnas [102 l.]; Maret Hunt, Neitsi Maarja seto rahvausundis. Magistritöö. TÜ usuteaduskond 2012. Käsikiri TÜ usuteaduskonnas [103 l.].

¹³ Triinu Mets, Vaimne elu: mõnda usundilistest kujutelmadest. – Eesti aastal 1200. Koost. ja toim. Marika Mägi. Tallinn 2003, 69–90, siinne 80.

¹⁴ Anti Selart (koost. ja toim.), Eesti ajalugu II: Eesti keskaeg. Tartu 2012, 37, 72, 282, 306.

näitusekataloog „Ristikiriku tulek Eestisse“.¹⁵ Eestikeelne trükisõna laiemalt näitab küll märkimisväärselt stabiilset huvi risticsõdade ja seda ümbritseva ajastu vastu, seda nii oma teadlaste uurimustes (ka võõrkeelsetes) kui ka välisautorite eesti tõlgetes,¹⁶ kuid see ei ole kaasa toonud süvenevamat huvi Innocentius III vastu, kes esineb läbivalt ikkagi

¹⁵ Ristikiriku tulek Eestisse: 13.–14. sajandi arhivaale Eesti Ajalooarhiivi ja Tallinna Linnaarhiivi kogudest: Näituse kataloog. Koost. Tiina Kala. Tallinn, Tartu 1997.

¹⁶ Kui piirduda üksnes raamatutega, jättes kõrvale artiklid, saab alates 1980. aastatest nimetada: Mihhail Zaborov, Risticsõdijad Hommikumaal. Tlk Jüri Pärni. Tallinn 1987 (Zaborov on väljapaistvamaid vene risticsõdade-uurijaid, kelle historiograafilised tööd on tänaseni rahvusvaheliselt väga kõrgelt tunnustatud); Rudolf Pörtner, Risticsõjad (1095–1187). Tlk Leo Metsar. Tallinn 1997 (käsitleb Innocentius III eelset perioodi); Anti Selart, Liivimaa ja Vene 13. sajandil: Uurimus poliitilisest ajaloost. *Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis* 5. Tartu 2002 (sellest on välja kasvanud rajatagused monograafiad: Anti Selart, *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte* 21. Köln *etc.* 2007; *Idem*, *Livonia, Rus' and the Baltic crusades in the 13th century. East Central and Easter Europe in the Middle Ages, 450–1450*, vol. 29. Leiden, Boston 2015); Eric Christiansen, Põhjala risticsõjad. Tlk Marek Laane. Tallinn 2004 (2. tr 2014); Aldur Vunk, *Jeesus läks maal kõndimaie: Risticsõjad ja palverännakud Eesti keskajal*. Tallinn 2005; John H. Lind *et al.*, *Taani risticsõjad – sõda ja misjon Läänemere ääres*. Tlk Ivar Rüütli, Kalle Kroon. Tallinn 2007; Marek Tamm, *Inventing Livonia: Religious and geographical representations of the Eastern Baltic region in early thirteenth century = Liivimaa leiutamine: Ida-Baltikumi religioosne ja geograafiline kujutamine 13. sajandi esimesel poolel*. Doktoriväitekirj. Tallinna Ülikool 2009; Christopher Tyerman, *Jumala sõda: Risticsõdade uus ajalugu*. Tlk Marek Laane. Tallinn 2010; Marek Tamm, Carsten Selch Jensen, Linda Kaljundi (eds.), *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Farnham 2011.

mehhaanilise ametnikuna, võimukandjana, kelle toimimine seisneb üldjuhul formaalsete kirjade saatmises. Veidi mitmekülgsemat käsitlust on leida üksnes Christopher Tyermani „Jumala sõjas“,¹⁷ mis tuntuvalt ei ole siiski kirjutatud otseste ladina allikate põhjal, ning võõrkeelses trüki-sõnas Iben Fønnesberg-Schmidti monograafias „The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254“ („Paavstid ja Balti ristisõjad 1147–1254“).¹⁸ Võimalik, et see on liialdus, aga mõtleva inimesena, kelle teod lähtuvad teatavatest tõekspidamistest ja kaalutlustest, ilmneb Innocentius III seni ehk ainult Marek Tamme artiklites „Ristisõja kommunikatsioon“ ja „Kuidas õigustada ristisõda?“¹⁹ Teda toetab Hans Hattenhauer, kelle „Euroopa õigusajaloos“ kirjeldatakse ja analüüsitakse Innocentius III administratiivset ja majanduslikku talenti ning tõstetakse esile tema kui põhimõttekindla ja süstemaatilise juristi mõjukaid uuendusi Euroopa õigusajaloos (muudatused tunnistaja ja tõe mõistetes, mis tõi omakorda kaasa põhjalikud muudatused protsessiõiguses ja kohtukorralduses; nõue viia protsessimaterjalid kirjalikku vormi, et tagada õiglus ja kontrollitavus; ilmaliku ja vaimuliku võimu piiride selge eristamine).²⁰

¹⁷ Vt eelmine viide.

¹⁸ Iben Fønnesberg-Schmidt, *The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254*. *The Northern World* 26. Leiden, Boston 2007, 79–131.

¹⁹ Marek Tamm, *Ristisõja kommunikatsioon: Liivimaa misjon ja tsirkterlaste võrgustik 13. sajandi esimesel poolel I–II*. – *Tuna* 2009, 4, 23–40; 2010, 1, 8–28; *Idem*, *Kuidas õigustada ristisõda?* (vt viide 10).

²⁰ Hans Hattenhauer, *Euroopa õigusjalugu*. Tõlke peatoim. Marju Luts-Sootak. [Tallinn] 2007, 243, 248–249, 251, 311–314.

Vaateviis Innocentius III-le näib iseloomustavat Eesti medievistikat üldiselt: see on küll silmapaistvalt viljakas ja energiline, ent siiski on vähe vaimukultuuri-alaseid töid, milles mindaks mentaliteediuuringutest kaugemale mõtteloo juurde ja sealt edasi sekundaarkäsitluste pinnalt allikate juurde, kuigi vaimukultuur võiks olla lähtekoht ja mitte marginaal. Need mõned doktori- ja (teadus)magistri-väitekirjad, mida on võimalik nimetada, mõjuvad Eesti medievistikas eranditena ja mitte reeglina: nt Tiina Kala „Euroopa kirjakultuur hiliskeskaegsetes õppetekstides: Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat“²¹ ja Meelis Friedenthali „Tallinna Linnaarhiivi *Tractatus moralis de oculo*“²², mis mõlemad esitavad ka uuritava allika *editio princeps*’i, pälvides ajatu väärtuse.²³ Siia saab lisada veel

²¹ Tiina Kala, Euroopa kirjakultuur hiliskeskaegsetes õppetekstides: Tallinna dominiiklase David Sliperi taskuraamat. Tallinna Linnaarhiivi toimetised 5. Tallinn 2001.

²² Meelis Friedenthal, Tallinna Linnaarhiivi *Tractatus moralis de oculo*. Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 13. Tartu 2008.

²³ Kaitstud (teadus)magistriväitekirjadest on Eestis raske ülevaadet saada, mistõttu viidatagu siin üksnes näidetele: Marek Tamm, Imeteod ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal (XII sajandi lõpp – XIII sajandi algus) (1996); Meelis Friedenthal, Isidoruse võimalikust mõjust suhtumisele paganlusse Briti saartel 7.–8. sajandil (2001); Toivo Heinla, Püha Patrick, tema elu, mõttemaailm ja kirjad (2001); Taavi Laanepere, Aquino Thomase *Sententia Libri Ethicorum* ja kontemplatsioon (2004); Riin Sirkel, Küsimus olemuse järele: Aristoteles, Avicenna ja Aquino Thomas (2005); Riina Ruut, Rõivamotiiv Bingeni Hildegardi visioonitrioloogias (2006); Tuuli Klaas, Canterbury Anselmi palvekogumik *Orationes sive meditationes*: enesetundmine palves (2006); Ivika Rande, Abt Suger – gooti valguseestetika looja? (2009); Mariina Viia, Tsistertsilased Eestis XIII sajandil: religioossuse tüüp ja praktilised väljundid (2010).

üksnes mõned uurijad (Ülar Ploom, Mart Raukas, Rein Undusk) ning mõned terviklikuma haardega tõlketeosed.²⁴

Ent sama ebakõla Eesti kultuuriloo seisukohalt peegeldub vastu keskaja ladina kirjanduse, filosoofia ja teoloogia peaaegu olematutes tõlgetes eesti keelde. Kui ei oleks väga esinduslikku uut „Keskaja kirjanduse antoloogiat“²⁵ ja lokaalkroonikate tõlkeid, saaks eraldi raamatuna ilmunud tõlkeid nimetada taas vaid mõned: Gandersheimi Hrotsvita draamad (X saj), Petrus Alfonsi nn novellikogu „Elutarkusest“ (XII saj), Bingeni Hildegardi liturgiline draama „Ordo virtutum“ (XII saj), Limoges'i Petruse loengute konspekt „Moraalitraktaat silmast“ (XIII saj), Francesco Petrarca filosoofiline pihtimus „Secretum“ (XIV saj) ja Thomas a Kempise hingekosutuslik „Kristuse jälgedes“ (XV saj).²⁶

²⁴ Nt Aron Gurevitš, Keskaja inimese maailmapilt. Tlk Einar Laigna. Tallinn 1992; Georges Duby, Katedraalide aeg: Kunst ja ühiskond 980–1420. Tlk Tatjana Hallap. Tallinn 1999; Jacques Le Goff, Keskaja Euroopa kultuur; Peter Dinzlacher, James Lester Hogg (koost.), Kristlike ordude kultuurilugu; Erwin Panofsky, Gooti arhitektuur ja skolastika: Uurimus kunsti, filosoofia ja religiooni analoogiast keskajal. Tlk Ene-Reet Soovik. Tallinn 2013 [tõlke esmatr: Akadeemia 1992, nr 11; 1993, nr 3, toim. Eduard Parhomenko]; samuti ajakirja Vikerkaar erinumber „Keskaja laboratoorium“ – Vikerkaar 1998, 4/5 (koost. Marek Tamm).

²⁵ Keskaja kirjanduse antoloogia I: Ladinakeelne kirjandus. Koost. Marek Tamm. Tallinn 2013.

²⁶ Gandersheimi Hrotsvita draamad. Tlk Mari Murdvee, toim. Triin Rebane. Bibliotheca Mediaevalis. Tallinn 2013; Petrus Alfonsi, Elutarkusest (Disciplina clericalis). Tlk ja komm. Kalle Kasemaa. Loomingu Raamatukogu 1988, nr 36; Hildegard Bingenist, Ordo virtutum: Vooruste mäng. Tlk ja komm. Riina Ruut. Tartu 2004; Limoges'i Petruse traktaadi tõlge – Friedenthal, Tallinna Linnaarhiivi *Tractatus moralis de oculo*,

Isegi kui siia lisada mõned rahvakeeltest tõlgitud teosed, nagu Magdeburgi Mechthildi müstilised visioonid „Jumaluse voogav valgus“ (XIII saj), Meister Eckharti „Eristamise kõned“, „Jumaliku lohutuse raamat“ ja „Õilsast inimesest“ (XIII–XIV saj), Dante „Vita nova“ ja „Jumaliku komöödia“ osad „Põrgu“ ja „Purgatoorium“ (XIII–XIV saj) ning anonüümse autori „Saksa teoloogia“ (XIV saj),²⁷ lisaks mõned lühemad ja pikemad ladinakeelse mõtte tõlked perioodikas (Johannes Scotus Eriugena – IX saj, Canterbury Anselm – XI saj, Aquino Thomas – XIII saj),²⁸ ei leia selles valikus

117–183; Francesco Petrarca, *Secretum*. Tlk ja komm. Ülar Ploom. Tallinn 1995; Thomas a Kempise „Kristuse jälgedes“ on eesti keelde jõudnud isegi kolmes tõlkes: Käimissest Kristusse järel. Tlk Karel Madis Henning. Tallinn 1821; Kristuse järelkäimisest. Tlk J. Kasemets. Tallinn 1891; Kristuse jälgedes. Tlk Walter Pabson. Tartu, Tallinn 1939, taastr Tallinn 2003.
²⁷ Magdeburgi Mechthild, Jumaluse voogav valgus; Meister Eckhart, Eristamise kõned. Tlk ja järelsõna Kalle Kasemaa. Avatud Eesti raamat. Tartu 2015; Meister Eckhart, Jumaliku lohutuse raamat. Õilsast inimesest. Tlk Uku Masing. Tartu 2005; Dante Alighieri, Vita nova = Uus elu. Tlk ja sissejuhatus Rein Raud. Bibliotheca Mediaevalis. Tallinn 2012; Jumalik komöödia: Põrgu. Tlk Harald Rajamets, komm. Ülar Ploom. Bibliotheca Mediaevalis. Tallinn 2011; Jumalik komöödia: Purgatoorium. Tlk Harald Rajamets, komm. Ülar Ploom. Bibliotheca Mediaevalis. Tallinn 2016; Anon., Saksa teoloogia. Tlk Kalle Kasemaa. – Tõid kristliku müstika alalt. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised III. Tallinn 1989, 162–242.

²⁸ Johannes Scotus Eriugena, Jumala olemusest: *Periphyseon* II, 28. Tlk ja komm. Marju Lepajõe. – Akadeemia 2012, 12, 2115–2130; Anselm Canterburyst, *Proslogion* ehk Kõnelus. Tlk ja komm. Marju Lepajõe. – Akadeemia 1991, 9, 1876–1913; Thomas Aquinost, *Summa* paganate vastu, I raamat, ptk-d X–XIII, XV. Tlk ja komm. Anu ja Ülo Treikelder. – Akadeemia 1994, 7, 1373–1390.

mingil moel sama kindlust ja massiivsust, mis on keskaja füüsilisel kihistusel tänases Eestis.

Siiski ei tähenda keskaja hõredus eestikeelses mõttevaras, et Lotario teos astuks siin täielikku tundmatusse. Paradoksaalsel moel on eelnevalt eesti keelde tõlgitud just kaks teost, millega seda traktaati on sajandeid kõige püsivamalt koos avaldatud: Petrus Alfonsi „Elutarkusest“ ja Thomas a Kempise „Kristuse jälgedes“ (kuni selleni, et Thomas a Kempise teose autoriks on peetud Lotariot, kõrvuti Jean Gersoni jt-ga).²⁹ Need kolm ei korda üksteist, vaid täiendavad teatud moel, et inimese hing saaks hoitud võimalikult kindlalt: Petrus Alfonsi lisab rohkesti paralleele tarkuskirjandusest, Thomas on kokku pannud n-ö positiivse programmi. Lisaks on eesti keeles võimalik süveneda maailmapõlguse-teema hilisemasse arendusse Petrarca „Secretum’is“, mille üks pealkirjavariante ongi olnud „De contemptu mundi“.³⁰ Kuuludes kõige üldisematelt ideedelt ühte liini, on nad žanrilt ja kompositsioonilt siiski täiesti erinevad teosed. Petrarcal võib leida ainult kaks lõiku, milles kirjeldatud surm ja inimolu viletsus võiksid lähtuda

²⁹ John Tolan, *Petrus Alfonsi and his medieval readers*. Gainesville FL 1993, 134; G. Udny Yule, *The statistical study of literary vocabulary*. Cambridge 1944, 221.

³⁰ Ülar Ploom, *Eessõna*. – Petrarca, *Secretum*, 9. Lotario traktaadi käsitlemine Petrarca vaimse eelkäijana on saanud erialakirjanduses toobiks, vt nt: Letizia A. Panizza, *Stoic psychotherapy in the Middle Ages and Renaissance: Petrarch’s De remediis*. – Atoms, *pneuma*, and tranquility: Epicurean and Stoic themes in European thought. Ed. by Margaret J. Osler. Cambridge 1991, 39–65, siinne 49.

Lotario traktaadist – „Secretum’i“ I ja II raamatus, kus need aga sõnastab Petrarca mõtteline vestluskaaslane püha Augustinus.³¹

On sama märkimisväärne, kuidas Lotario traktaat on eesti mõtteruumis ringelnud juba pikemat aega teataval moel latentset. Thomas Manni romaani „Võlumägi“ (1924; eesti keeles 1937–1939; redig. kordustrad 1995, 2008) mõju eesti vaimuloos vääriks monograafilist käsitlemist. Seni ei ole aga kuigivõrd tähelepanu pööratud, kui mõjukas stseen kujuneb teoses just Lotario traktaadi ümber. Üsna II köite alguses hakkavad pihta Hans Castorpi pikad ja põhimõttelised vestlused jesuiit Naphta ja humanist Settembriniga. Castorp läheb mäletatavasti koos oma nõbu Joachimiga Naphtale külla ja näeb seal õdusas kodusisustuses üsna jõledat keskaegset puukuju, jumalajumala ristiltvõetud verise Jeesusega põlvedel, nn Pietàd. Kuju on veider, primitiivsete deformeeritud proportsioonidega ja oma ebaproportsionaalsuses ning verises naturalismis suhteliselt eemaletõukav. Castorp ütleb, et ei oleks uskunud, et miski võib samaaegselt nii inetu ja nii kaunis olla. Selle peale vastab Naphta, et hingeilma saadused, kui nad on stiilsed, siis nad ongi sellised: kaunidusest inetud ja inetusest kaunid. Sest tegemist on vaimu kaunidusega, mitte liha kaunidusega. Naphta soovib Castorpil lugeda Innocentius III teost „De miseria humanae conditionis“,

³¹ Petrarca, Secretum, 70–74 (suremise detailid), 93 (inimolu sünnist surmani üldjoontes). Vrd sealsega ka: Ülar Ploom, Saatesõna. – Petrarca, Secretum, 28–30.

lisades, et see on äärmiselt vaimukas teos, ja et just selline kunst nagu see puukuju illustreerib seda teost, kaunidust, mis sünnib inetusest – kui seda vaimselt võtta. Humanist Settembrini väljendab aga sellise kunsti suhtes ilmselt jälestust.³² Mõtlik Hans Castorp, kes on väga sümpaatne, sest ei kiirusta hinnangute andmisega, vaid mõtleb pikalt järele, võtab raamatu laenuks kaasa. Ta leiab lugedes ja sanatooriumi elu üle mõtiskledes, et nendes ihu paisetes ja mädanemises on tõesti midagi meeltülendavat, mis pakub vaimset rahuldust, aga see rahuldus tekib siis, kui hing on rikutud, kuidagi mürgiselt rikutud. Rohkem Innocentiusse raamatust „Võlumäes“ ei räägita, ent see koht on mingi võti sanatooriumi elu mõistmisele. Tuleb tunnistada, et just see Innocentius III teose mõjuv positsioon „Võlumäes“ on olnud üks põhilistest impulssidest siinse väljaande sünnile.³³

Thomas Mann tõstab selle peatükiga Lotario teose ühe korraga XX sajandi alguse kirjandusliku dekadentsi keskmesse, justkui osutades, et dekadentsi põhimotiivid on juba keskaegses „Inimolu viletsuses“ koos – „gootika pessimistlik-asketlikus maitstes“:³⁴ haigus, elu ja surma samasus, kunstlikkus, loodusevaenulikkus, maailmaviha

³² Vrd Thomas Mann, *Võlumägi*, 2. kd. Tlk Marta Sillaots, redig. Evi Puskar. Tallinn 1995, 51–54 („Jumalariigist ja kurjast lunastusest“).

³³ Tõlke sünnilugu täpsemalt vt: Marju Lepajõe, *Inimolu viletsust tõlkimas*. – Tõlkija hääl IV: Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat. Tallinn 2016, 87–100. [Artikli kordustrukk leidub siinse väljaande lõpus. – *Toim.*]

³⁴ Thomas Mann, *Võlumägi*, 2. kd, 53.